

ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

ԷԴԻԿ ՄԻՆԱՍՅԱՆ
պատմական գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ՀԵՐՈՍՄԱՐՏԸ 1915 ԹՎԱԿԱՆԻՆ

1915 թվականի գարնանամուտին Թուրքիայում իշխող երիտթուրքերի ոճրագործ պարագլուխները, օգտվելով Առաջին աշխարհամարտի ընձեռած հնարավորությունից, որոշում ընդունեցին հայերի զանգվածային տեղահանության պատրվակով բնաջնջել հայ բնակչությանը, իրականացրին արեւմտահայերի զանգվածային կոտորածներն ու տարագրումը, որպեսզի ընդմիջտվերջ տրվի Հայկական հարցին: Հայ ժողովուրդը ոչ միայն բնաջնջվեց սեփական հայրենիքում, այլեւ հայրենագրկվեց, Արեւմտյան Հայաստանը մնաց թուրքին: Իրականացվեց մարդկության պատմության մեջ առաջին ցեղասպանությունը, որին զոհ գնաց 1.5 մլն հայ: Հայաջինջ քաղաքականությունն իրագործվեց ոչ միայն Արեւմտյան Հայաստանում, այլեւ կայսրության ողջ տարածքում: Հայերը ոչնչացվեցին թե՛ իրենց բնակավայրերում, թե՛ տարագրության ճանապարհին: Բռնի մահմեդականացվեցին գրեթե 200-250 հազար հայ կանայք ու երեխաներ, որոնց մի փոքր մասին միայն հնարավոր եղավ փրկել Առաջին աշխարհամարտի ավարտից հետո: Որքան էլ ողբերգական եղան հետեւանքները երիտթուրքերի ծրագրի իրագործման, որն առաջադեմ մարդկությունն իրավամբ բնորոշեց որպես եղեռնագործություն՝ Ի. դարի առաջին ցեղասպանություն, սակայն ինքնապաշտպանական կռիվները հաստատեցին, որ ամենադժվարին պայմաններում անգամ հայ ժողովուրդը կարող է ըմբոստանալ բռնության դեմ, արյան գնով պաշտպանել իր ազատությունն ու շարունակել սպրել, արարել:

Թուրքական պետության կողմից ցեղասպանության ծրագրված ու կանխամտածված քաղաքականությանը հայ ժողովուրդը մի շարք վայրերում հակադրեց իր դիմադրական ոգին, գիտակցված մահ ընտրելով՝ անարգ թշնամու դեմ ինքնապաշտպանական մարտեր մղեց՝ Տարոն աշխարհից, Մուշից ու Սա-

սունից մինչև Վան, Մուսա լեռից մինչև Ուրֆա, Տրապիզոն ու Շապին-Գարահիսար:

Հաճախ հարց է ծագում՝ ինչպե՞ս պատահեց, որ 1915-ին հայկական առանձին շրջաններ ինքնապաշտպանության դրոշ պարզեցին եւ գիտակցված մահվան գնացին, իսկ այլ շրջաններ անձնատուր եղան թուրքական յաթաղանին: Կամ՝ ինչո՞ւ հնարավոր չեղավ համակարգել եւ փոխօգնության կապ հաստատել ինքնապաշտպանության դիմած տարբեր շրջանների միջև: Փաստորեն, 1915 թ. արեւմտահայությունը չուներ ինքնապաշտպանության կամ ապստամբության ինքնուրույն ծրագիր: Այդ հարցում խաբուսիկ դեր խաղաց 1908 թ. սահմանադրությունը, որը ջլատեց արեւմտահայության մարտական ու քաղաքական ուժերը, բացի դրանից, կարեւոր դերակատարում ունեցան նաեւ հայ հասարակական-քաղաքական որոշ ղեկավար շրջանների դրսեւորած անհեռատեսությունը, հասարակության տարբեր շերտերի միջեւ գոյություն ունեցող հակասություններն ու անմիաբանությունը:

Ինքնապաշտպանական առաջին մարտերը տեղի ունեցան Վանի նահանգում:

Տագնապալի այդ օրերին, երբ օսմանյան զորքերը Կովկասյան ռազմաճակատում պարտություն պարտության ետեւից էին կրում, Վանի կուսակալ Զեդեթ փաշային հրահանգված էր արագ հաշվեհարդար տեսնել Վասպուրականի հայության հետ: Գավառներում հրահրվում էին հայ-քրդական ընդհարումներ, որոնց հետեւում էին հայ ազգային-հասարակական գործիչների ձերբակալություններն ու սպանությունները: Ամենուրեք զգացվում էր, որ պատրաստվում է հայ բնակչության զանգվածային կոտորած ու ոչնչացում: Գավառներից փախած եւ Վան-Այգեստանում ապաստանած գաղթականությունը պատմում էր Հայոց ձորում, Գավաշում, Մոկսում, Կարկառում, Բերկիրում եւ այլ շրջաններում սկսված զանգվածային ջարդերի մասին¹: Սակայն այդ ճակատագրական օրերին, ինչպես մեր պատմության բոլոր նման պարագաներում, գտնվեցին ժողովրդի միասնական ուժն ու հերոսական հատկանիշներն ըմբռնող անձինք, որոնք կարողացան կազմակերպել զինավառ զանգվածների հերոսական գոյամարտ՝ հաղթական ավարտին հասցնելով այն: 1914 թ. նոյեմբերի վերջին Ոստանի գայմագամ Շուքրի բեյը հարձակվեց Գավաշ եւ Կարճկան գավառների սահմանագծում գտնվող հայաբնակ Բելու գյուղի վրա: Հայերը մի քանի օր դիմադրելուց հետո միայն թողեցին գյուղը:

1915 թ. փետրվարի սկզբին արյունալի ընդհարումներ տեղի ունեցան Կարկառ գավառակում, որտեղ կար հայաբնակ 18 գյուղ: Նրանց դիմադրությունը գլխավորում էր Կարկառի ինքնապաշտպանության հերոս ծկորցի Գալուստ Պողոսյանը (Վուշիկ Գալոն): Մի քանի օր կատաղի մարտեր տեղի

1 Տե՛ս «Հայոց ցեղասպանությունը Օսմանյան Թուրքիայում». Վերապրածների վկայություններ, փաթեթաթղթերի ժողովածու, Վանի նահանգ, Երևան, 2012, էջ 147-384:

ունեցան հասկապես Հարկենց գյուղի մոտ: Զոհեր տալով՝ հայ բնակչությունը քաշվեց դեպի Մոկս ու Գավաշ: Թուրքերը ցից հանեցին գոհված Վուշիկ Գալոյի գլուխը²:

1915 թ. փետրվարին քրդերը Ամարե Չաթոյի գլխավորությամբ հարձակվեցին Ալշավազ գավառի վրա, որն ուներ 21 հայկական գյուղ՝ 6000 բնակչությամբ: Հայերն ինքնապաշտպանության դիմեցին Արճրա գյուղից Օհան Դարբինյանի եւ կարա-քեշիշցի Մկոյի գլխավորությամբ: Հայերը պարտության մատնեցին քրդերին Առեն գյուղում, որտեղ սպանվեց Ամարե Չաթոն: Սակայն թուրքական զորքերը եկան թնդանոթներով եւ արյունահեղ դատաստան տեսան հայերի հետ³:

Ի պատասխան թուրքերի հարձակումների՝ հայերը տեղ-տեղ դիմեցին ինքնապաշտպանության: Վանից հյուսիս-արեւելք գտնվող Արճակ ու Խառակոնիս գյուղերի բնակիչները Շիրին Հակոբյանի գլխավորությամբ զենք վերցրին, պարտության մատնելով թուրքերին՝ քաշվեցին Կզլա լեռը, ուր բարձրացան նաեւ շրջակա այլ գյուղերի բնակիչները: Այստեղից շուրջ 8000 հայ, հետ մղելով թուրքերի գրոհը, իջավ Ավերակ գյուղը: Շուտով թուրքական զորքերը պաշարեցին գյուղը: Հայերը, տալով 100 զոհ, ճեղքեցին պաշարումն ու շարժվեցին դեպի Վան⁴: Թուրքերը լուրջ դիմադրության հանդիպեցին Լիմ, Զարանց, Մեւոն, Պախեւիկ, Ոսկեբակ եւ այլ գյուղերում. 3000 հայ քաշվեց Վարազա լեռը⁵:

Համառ դիմադրություն կազմակերպվեց Հայոց ձոր գավառում, որն ընկած էր Վանից հարավ: Գավառի միջով հոսող Խոշաբ գետի ափին սփռված էր հայկական 35 գյուղ: Երբ ապրիլի 6-ին թուրքերը ոստիկանապետ Էդիեմ բեյի գլխավորությամբ հարձակվեցին հայկական գյուղերի վրա, հայերը քաշվեցին Քերծ գյուղի լեռը եւ դիմեցին ինքնապաշտպանության: Նրանց օրինակով ինքնապաշտպանության դիմեցին նաեւ հարեւան գյուղերի բնակիչները⁶:

Ապրիլի 7-ին զենքի դիմեցին ու ինքնապաշտպանության անցան Կեմ եւ Անգղ գյուղերի բնակիչները, որոնք տվեցին շուրջ 700 զոհ, սակայն նրանց մի մասը փրկվեց՝ ապաստան գտնելով Վանում: Իշխանի գոմ գյուղում 1000 թուրքի ու քրդերի դեմ ելան 100 հայեր, որոնք արյունալի մարտերով շարժվեցին դեպի Վարազա լեռ, որտեղ ամրացել էին նաեւ Քերծ լեռան վրա գտնվող հայերը: Այդպես էլ ավարտվեց Հայոց ձորի ինքնապաշտպանությունը⁷:

2 Տե՛ս «Վան-Վասպուրականի հերոսամարտը», Երեւան, 1990, էջ 92, 93:

3 Տե՛ս անդ, էջ 61, 62. նաեւ՝ «Հայոց ցեղասպանությունը Օսմանյան Թուրքիայում». Վերապրածների վկայություններ, էջ 260-306:

4 Տե՛ս «Հայոց ցեղասպանությունը Օսմանյան Թուրքիայում», Վանի նահանգ, էջ 85, 86, 101, 102:

5 Տե՛ս անդ, էջ 60, 61:

6 Անդ, էջ 147-163:

7 Տե՛ս անդ, էջ 64, 66, 70:

Ինքնապաշտպանություն կազմակերպվեց նաեւ Թիմար գավառում, որի 50 գյուղերից 30-ը հայկական էին: Ապրիլի 8-ին քուրդ ցեղապետ Արիֆի ելուզակները պաշարեցին Տիրամեր գյուղը, միաժամանակ հարձակվեցին հարեւան Զանիկ գյուղի վրա: Այդ ու շրջակա գյուղերի բնակիչները, կռիվներ մղելով, շարժվեցին դեպի Լիւ կղզի, որտեղ մնացին մինչեւ կամավորական բանակի հասնելը: Ահեղ մարտեր տեղի ունեցան հատկապէս լճափին, որոնցից հետո 12.000 հայ փոխադրվեց Լիւ կղզի⁸:

Ապրիլի 12-ին թուրքական զորքերն ու քրդական խուժանը հարձակվեցին Այուր գյուղի վրա: Այստեղ ինքնապաշտպանությունը ղեկավարում էին Աբիսողոմը եւ Սարգիս Մարդոյանը: Նրանք կարողացան ետ մղել թշնամու մեծաքանակ ուժերի հարձակումները: Սակայն թշնամին, նոր համալրում ստանալով՝ խաբէությամբ մտավ գյուղ եւ կոտորեց բնակչությանը⁹:

1915 թ. փետրվարի 17-ին պարսկական սահմանում ռուսներից կրած պարտությունից հետո Զեդեթը 600 չերքեզ զինվորներով վերադարձավ Վան: Նա չերքեզներին տեղավորեց Համուդ աղայի՝ հայկական թաղում գտնվող զորանոցում եւ կարգադրեց, որ հայ տղամարդիկ երեք օրվա ընթացքում ներկայանան զինվորագրման:

1915 թ. ապրիլի 25-ին Զեդեթը զորքով շարժվեց Վարագի վրա, որը Վասպուրականի Արծվի բույնն էր: Կատաղի մարտեր մղվեցին Շուշանց գյուղի մոտ, սակայն ուժերն անհավասար էին: Գյուղի պաշտպանները, դիմադրելով թշնամուն, գիշերով անցան Վան: Շատախի հայերը քառասուններկու օր ինքնապաշտպանական հերոսական ու հաղթական կռիվներ մղեցին:

Շատախ գավառը, որը հայտնի է նաեւ Զերմաձոր անունով, գտնվում է Վանա լճի հարավում եւ բարձրաբերձ լեռների, անդնդախոր ձորերի ու հորձանուտ գետերի մի ուրույն լեռնաշխարհ է: Շատախի 110 գյուղերից 50-ը հայաբնակ էր, մնացածը՝ քրդաբնակ, իսկ թուրք բնակչություն առհասարակ չկար: Գավառի կենտրոնը Թաղ գյուղն էր, որը դարձավ ապրիլյան կռիվների հենակետը: Երկու հարյուր տնից բաղկացած գյուղը զուտ հայաբնակ էր եւ գտնվում էր երեք ամեհի ձորերի միացման տեղում: Շատախցի հայերից զենքն անբաժան էր, որից սարսափում էին ոչ միայն քրդերը, այլեւ թուրքական տեղական իշխանությունները: Այդ պատճառով Զեդեթը որոշեց առաջինը քանդել այդ «վտանգավոր բույնը», ապա հեշտությամբ բնաջնջել նահանգի ողջ հայությանը: Դեռեւս 1904 թվականից Շատախում գործում էին դաշնակցական հայտնի գործիչներ Իշխանը (Նիկողայոս Պողոսյան), Արամը, Սարգիսը, Նիկոլը, Վ. Փափագյանը (Կոմս) եւ ուրիշներ: 1904-1914 թթ. Շատախի 10.000 գյուղացիությունը օսմանյան 7000 ոսկի էր տրամադրել ինքնապաշտպանության կազ-

8 Տե՛ս անդ, էջ 60, 62. նաեւ՝ «Հայոց ցեղասպանությունը Օսմանյան Թուրքիայում», էջ 103-146:

9 Անդ, էջ 63:

մակերպման գործին¹⁰: 1912 թ. դաշնակցության Վասպուրականի շրջանային ժողովը, հաշվի առնելով երիտթուրքերի թշնամական վերաբերմունքը հայ ժողովրդի նկատմամբ, որոշել էր պատրաստ լինել ամեն տեսակ անակնկալի, կազմակերպել ինքնապաշտպանություն:

Այդ որոշման հիման վրա գավառներում ստեղծվեցին ինքնապաշտպանական զինվորական հատուկ մարմիններ: Նույն թվականի հոկտեմբերին Արամի մասնակցությամբ Շատախի շրջանային ժողովն ընտրեց «Անտառի» զինվորական մարմին, որի մեջ մտան Հովսեփ Չոլոյանը, Միհրան Տեր-Մարգարյանն ու Սամվել Մեսրոպյանը: Զինվորական մարմինը կազմեց ամբողջ գավառի ինքնապաշտպանության հատակագիծը, տնտեսական կարողության վիճակագրությունը: Զենքն ու զինամթերքը պահեստավորվեցին գյուղերից դուրս՝ ապահով վայրերում¹¹:

Մշակվեց ինքնապաշտպանական մարտի մի նախագիծ, ըստ որի՝ հնարավոր էր կռվի ընթացքում ամբողջ շրջանը իրար միացնել: 1915 թ. հունվարի 7-ին զինվորական մարմինը Թաղում հրավիրեց խորհրդակցություն. որոշվեցին ռազմական կարեւոր նշանակություն ունեցող վայրերը եւ պատասխանատու ղեկավարները: Ինքնապաշտպանության ճակատը ներկայացնում էր մոտ 50 կմ երկարությամբ մի գիծ: 1915 թ. փետրվարի կեսերին խմբապետ խումարցի Պետրոսի սպանությամբ Շատախում դեպքերը գահավեժ ընթացք ստացան: Մարտի 25-ին ձերբակալվեց զինվորական մարմնի անդամ Հովսեփ Չոլոյանը: Նրան ազատելու փորձերը հաջողություն չունեցան¹²: Կազմվեց նոր զինվորական մարմին, որի մեջ մտան Սամվել Մեսրոպյանը, Ազատ Միմոնյանը եւ Տիգրան Բաղդասարյանը: Զինվորական ջոկի հրամանատարները ստանձնեցին պաշտպանությունն իրենց վստահված դիրքերի, որոնք յոթն էին¹³:

Կռիվների սկզբում հայ մարտիկներին հաջողվեց հնարամտորեն հարկադրել Սիվտկին գյուղի 20 հոգուց բաղկացած թուրքական ջոկատին անձնատուր լինել, ինչպես նաեւ վերացնել Շարուրի բերդի շրջակայքում գտնվող Խանի եւ Գոմերի պահակախմբերը: Հայ մարտիկները հաշվեհարդար են տեսնում նաեւ Սակ գյուղում իջեւանած թուրք 14 ոստիկանի հետ՝ տալով երեք զոհ: Ապրիլի 4-ին Թաղի թուրքական վարչության եւ հայերի միջեւ բանակցություններ սկսվեցին, որոնք, սակայն, անցան ապարդյուն: Ինքնապաշտպանության աշխատանքներին լծվեցին նաեւ կանայք, որոնք պարեն էին նախապատրաստում, հեռու վայրերից քար էին կրում՝ դիրքերն ամրացնելու նպատակով: Նույն օրը պայթեց առաջին գնդակը, եւ հաջորդեցին հազարավոր համազարկեր: Այսպիսով՝ 1915 թ. հպատակության շղթաները փշրելու առաջին քայլը

10 Տե՛ս «Վան-Վասպուրականի հերոսամարտը», էջ 74:

11 Տե՛ս անդ, էջ 75:

12 Անդ, էջ 77:

13 Տե՛ս անդ, էջ 80, 81. նաեւ՝ «Հայոց ցեղասպանությունը Օսմանյան Թուրքիայում», էջ 384-388:

կատարվեց Վասպուրական աշխարհի Շատախ գավառի կենտրոնում՝ Թաղ ավանում: Ապրիլի 4-22-ը Թաղում եւ ամբողջ գավառում ընթացան թեժ մարտեր: Առաջին օրը հայերն այրեցին Ներքին թաղի ոստիկանատունը, ձերբակալեցին մի ոստիկանի, բռնագրավեցին 240 փամփուշտ եւ զինվորական այլ իրեր¹⁴: Ապրիլի 7-ին հայերն այրեցին ջրաղացի կամուրջը եւ կտրեցին թուրքերի հաղորդակցության ճանապարհները: Ապրիլի 17-ին հայկական եկեղեցին վերածվեց մի զինական դարբնոցի: Այստեղ կենտրոնացրին ուռնականների վրայից հանված կապարը, կշռաքարեր եւ մետաղյա այլ իրեր, սկսեցին վառող պատրաստել, նորոգել շարքից ելած զենքերն ու փամփուշտներ լցնել: Ապրիլի 18-ին թուրք ոստիկանները փորձեցին անցնել Հաշկանից կամուրջը, սակայն հինգ զոհ տալով՝ նահանջեցին: Ապրիլի 20-ին սկսեց գործել հայերի պատրաստած թնդանոթը, որը հրաշալի քանդում էր թշնամու դիրքերը¹⁵: Շատախի կայմականը դիմում էր կուսակալին եւ գումարտակի հրամանատարին՝ պահանջելով ռազմամթերք, թնդանոթներ եւ լրացուցիչ զորամասեր. շատախցիներն ամուր փակել էին հաղորդակցության ուղիները, եւ թուրքերը դրսի հետ հաղորդակցվում էին միայն Մուսկավա գյուղի լեռնային անանցանելի կաճաններով:

Ապրիլի 28-ի առավոտյան Թաղի պաշտպանները հեռվում նկատեցին ոչ թե սպիտակ, ինչպես սպասում էին, այլ բարձրացող կարմիր դրոշ. նշանակում էր, թե թշնամին մոտենում է, դրությունը անհուսալի էր: Անհրաժեշտ էր սուրհանդակ ուղարկել. առաջ եկավ 12-ամյա Սրբուհին (Սրբոն)¹⁶: Փոքրիկ հերոսուհին վերցրեց նամակը եւ պատվով կատարեց հանձնարարությունը: Թաղն ընկավ պաշարման մեջ. անհրաժեշտ էր կապ հաստատել դրսի ուժերի հետ: Այս անգամ սուրհանդակի պարտականությունը հանձն առավ չորս զավակների մայր Ասմարը, որն անցնելով թշնամու շղթայի միջով (10 կմ)՝ զինվորական մարմնի նամակը հասցրեց Ազատին ու վերադարձավ: Մինչեւ մայիսի 4-ը պաշարված թաղեցիները վարեցին դիրքային վճռական կռիվներ, երբ Բագիկը 10 մարտիկով ճեղքեց օղակը եւ մտավ Թաղ: Թաղի եկեղեցու 38 օր լռած զանգերը կրկին սկսեցին դողանջել: Հաղթանակը կատարյալ էր. Սողվանը վերագրավվեց, եւ նրա վրա կրկին սկսեց ծածանվել հայկական դրոշը: Հայտնի դարձավ, որ հայ կամավորական զնդերը մտել են Վան, իսկ Արամը թաղեցիներին էր ուղարկել երկու արկղ փամփուշտ եւ երկու հրացան: Մայիսի 11-ին քրդերը լքեցին Թաղի շրջակայքի իրենց դիրքերը եւ դիմեցին փախուստի: Այսպես, Շատախի 42-օրյա հերոսամարտն ավարտվեց փայլուն հաղթանակով: Մայիսի 12-ին Թաղը շուքով ու մեծարանքով ընդունեց Դրոյին, իսկ վերջինս հիացմունքի ու դրվատանքի խոսքերով ողջունեց ռազմիկ շատախցիներին:

14 Տե՛ս «Վան-Վասպուրականի հերոսամարտը», էջ 82:

15 Անդ, էջ 83:

16 Տե՛ս անդ, էջ 87:

1915 թ. ապրիլի սկզբին ինքնապաշտպանական կռիվներ տեղի ունեցան նաեւ Ռշտունիքում կամ Գավաշ գավառում՝ Լեւոն Շաղոյանի ղեկավարությամբ: Երբ Ոստանի կայնականը զենք պահանջեց Գավաշի ժողովրդից եւ ապա հարձակում ձեռնարկեց հայկական Փայխներ, Մոխրաբերդ եւ այլ գյուղերի վրա, գավաշցիները մարտեր մղելով հեռացան ու ապաստանեցին սահմանակից Փեսանդաշտում: Այստեղ պատսպարվեց մոտ 6000 մարդ¹⁷:

Ապրիլի 14-16-ը թուրքերն ուժգին հարձակումներ կատարեցին հատկապես Բարադոտիկի ուղղությամբ, որի ինքնապաշտպանությունն անձամբ ղեկավարում էր Լեւոն Շաղոյանը՝ իր տրամադրության տակ ունենալով 80 հրացանավոր եւ 40 ատրճանակավոր: Թշնամու գրոհներն ուղեկցվում էին լեռնային թնդանոթի ուժգին կրակով: Սակայն այդ բոլոր գրոհներն ավարտվում էին անհաջողությամբ ու թշնամու մարդկային կորուստներով:

Ապրիլի 17-ին թուրքերը ձեռնարկեցին վերջին հարձակումը՝ փորձելով Արտուս լեռան գագաթով անցնել փեսանդաշտցիների թիկունքը: Սակայն Լեւոն Շաղոյանի հմուտ գործողությունների շնորհիվ՝ թուրք ոստիկանները ծուղակի մեջ ընկան եւ հինգ սպանված ու բազմաթիվ վիրավորներ թողնելով՝ դիմեցին փախուստի: Մայիսի 10-ին Փեսանդաշտ մտան հայ կամավորական զնդերը:

Թուրք շարդարարներին դիմադրելու փորձեր են եղել նաեւ մյուս գավառներում:

Հայերի՝ 1915 թվականի ինքնապաշտպանության փառապատկեր դարձավ Վանի հերոսամարտը: Վանը կազմված էր երկու մասից, արեւմտյան մասը Քաղաքն էր կամ Քաղաքամեջը՝ հինավուրց բերդով, պետական հիմնարկներով, զինապահեստով, շուկայով, իսկ արեւելյանը՝ Այգեստանն էր: Այդ երկու հատվածները միացնում էր 7 կմ երկարությամբ մի փողոց՝ Մղգայի ջաղդան, որի կենտրոնում գտնվում էր Խաչփողանի հրապարակը: Վանն ուներ 41.000 բնակիչ, որից 23.000-ը՝ հայ, 18.000-ը՝ մահմեդական: Քաղաքամեջում ապրում էր 4000 մարդ, որից 3000-ը՝ հայ¹⁸: Մնացյալ բնակչությունն ապրում էր Այգեստանում, որի հայաբնակ թաղերն էին Արարքը, Նորաշենը, Հանկույսները: Քաղաքի ու Այգեստանի միջեւ ընկած էր մի ամայի տարածություն, որտեղ մի ժամանակ գտնվում էր դատարկված Հայկավանք թաղը: Քաղաքից հարավ-արեւելք ընկած էր Շամիրամի թրքաբնակ թաղը, իսկ հարավային Կորդ-դար թաղն ուներ խառը բնակչություն: Թուրքերը հայկական թաղերի թիկունքում ստեղծել էին զորանոցներ՝ Հաջի-Բեքիրի, Թոփրակ-կալեի, Համուդ-աղայի: Եթե Քաղաքամեջը պարսպապատ էր ու հենված Շամիրամի ժայռերին, ապա Այգեստանը գրեթե զուրկ էր բնական ամրություններից ու շրջապատված այգիներով:

¹⁷ Անդ, էջ 91:

¹⁸ Տե՛ս Մ. Կարապետյան, Հայաստանը 1912-1920 թթ., Երեւան, 2003, էջ 105:

Պատերազմն սկսվելուց հետո դեպի Վան դիմեց շուրջ 70.000 գաղթական, որը մի կողմից բարդացնում էր պարենավորումը, իսկ մյուս կողմից՝ ծառայում էր որպես ռազմական ուժի աղբյուր:

Հայերին բնաջնջելու մտադրությամբ՝ մեծաքանակ կանոնավոր ուժերով դեպի Վան շտապեց կուսակալ Զեդեթը: Նախ նա հանդիպեց դաշնակցական գործիչների՝ օսմանյան պառլամենտի Վանի երեսփոխան Վռամյանի (Օնիկ Դերձակյան) եւ Արամ Մանուկյանի հետ, աշխատեց կեղծ հավաստիացումներով բթացնել նրանց զգոնությունը, ապա պահանջեց, որ Վանի երիտասարդությունը գորակոչվի: 1915 թ. ապրիլի 1-ին Այգեստանի Նորաշեն եկեղեցում գումարված խորհրդակցությունը Վռամյանի ու Արամ Մանուկյանի հորդորներով հավանություն տվեց Զեդեթի պահանջին:

Ապրիլի 2-ին արդեն քաղաքացիական պարտականությունը կատարելու մասին կոչ հրապարակվեց՝ Վանի առաջնորդական փոխանորդ Եզնիկ վարդապետ Ներկարարյանի անունով: Սակայն այդ ամենն առաջացրեց զայրույթը Վանի հայ ազգաբնակչության, որը կանխագգում էր նախապատրաստվող ահավոր սպանողը: Մթնոլորտն ավելի շիկացավ, երբ Զեդեթը Շատախի դեպքերը քննելու համար այնտեղ ուղարկեց 4 հոգուց բաղկացած հաշտարար հանձնաժողով՝ դաշնակցական ղեկավար գործիչ Իշխանի գլխավորությամբ, սակայն ճանապարհին՝ ապրիլի 4-ին, Հիրճ գյուղում կազմակերպվեց նրանց տմարդի սպանությունը¹⁹: Նույնպիսի խարդախ ճանապարհով սպանվեց նաեւ Վռամյանը, իսկ Արամ Մանուկյանը վերջին պահին կարողացավ խուսափել թակարդից: Զեդեթն արագ համարեց իր գորքերը, բերեց թնդանոթներ եւ նախապատրաստվեց հարձակման: Ընդհատվեց կապը Քաղաքամեջի ու Այգեստանի միջեւ: Վանի հայությունը փրկությունը տեսավ միայն ինքնապաշտպանության մեջ, երբ դանակն արդեն ոսկորին էր հասել: Խաղաղ ժամանակ վանեցիները պառակտված էին Դաշնակցություն, Հնչակյան եւ Ռամկավարական կուսակցությունների միջեւ: Սակայն ազգային դժբախտության պահին վանեցիները գիտակցեցին այդ գործելակերպի կորստաբեր լինելը եւ մի կողմ թողնելով կուսակցական տարաձայնությունները՝ միասնաբար մարտի ելան թուրք ջարդարարների դեմ: Վանի ինքնապաշտպանությունը ղեկավարելու համար ստեղծվեց զինվորական մարմին՝ ռամկավար Արմենակ Եկարյանի նախագահությամբ: Զինվորական մարմնի մեջ մտան դաշնակցականներ Կայծակ Առաքելը եւ Բուլղարացի Գրիգորը, ինչպես նաեւ խորհրդականներ՝ դաշնակցական Արամ Մանուկյանը, ռամկավար Գաբրիել Մեմերճյանը, հնչակյան Հրանտ Գալիկյանը, նկարիչ Փանոս Թերլեմեզյանը (նախկին արմենական,

19 Տե՛ս «Հայոց ցեղասպանությունը Օսմանյան Թուրքիայում», Վանի նահանգ, էջ 29-31:

սպա անկուսակցական): Ստեղծվեցին նաեւ պարենավորման, զինաբաշխ, հայթաթիչ, կարմիր խաչի, տեղեկատու եւ այլ մարմիններ²⁰:

Հայերն ունեին շուրջ 1500 կռվող եւ նույնքան էլ հրացան, մատուցեր, սահմանափակ թվով փամփուշտ: Այս փոքրաթիվ ուժերի դեմ կանգնած էր թուրքական կանոնավոր՝ 10-12 հազարանոց բանակը՝ 12 թնդանոթով: Թուրքական զորքերը ղեկավարում էին գերմանացի փորձված սպաներ: Սակայն հայերը ցուցաբերեցին նկատելի կազմակերպվածություն եւ մեծ խիզախություն: Այգեստանը բաժանվեց պաշտպանական հինգ շրջանի՝ 73 դիրքով, ուր ամրացավ 1053 զինվոր (505 հրացան, 75 հազար փամփուշտ, 549 մատուցեր ու 40 հազար փամփուշտ)²¹: Զինվորական մարմինը կռվողների համար մշակեց անհրաժեշտ հրահանգներ, դրանցում հաջողության գրավական էր համարվում կարգապահությունն ու կազմակերպվածությունը, հրամանների ճշգրիտ կատարումը, գնդակների խնայողաբար ու նպատակային ծախսումը, աջալրջությունը եւ այլն²²:

1915 թ. ապրիլի 7-ի առավոտյան թուրքերն սկսեցին հարձակումը: Հարձակվում էին թուրքական թաղերից, հատկապես՝ զորանոցներից, իսկ թնդանոթային համազարկերը ավերածություն էին առաջացնում շուրջբոլորը: Հայերը կռվում էին համառությամբ ու կազմակերպվածությամբ՝ ամուր պահպանելով իրենց դիրքերը: Ավելին՝ կռվի հենց առաջին օրը հայերը կարողացան գրավել Խաչփողանում գտնվող թուրքական դիրքը՝ հեռագրատունը, եւ պաշարել Համուդ-աղայի զորանոցը: Այդ զորանոցի գրավումն ուներ կարեւոր նշանակություն, քանզի այն գտնվում էր հայկական թաղերի կենտրոնում, որտեղից թուրքերն ուժեղ կրակ էին տեղում շրջակայքի վրա: Ճիշտ է, ապրիլի 8-ին հայ մարտիկներն ստիպված էին թողնել Հանկույսների եկեղեցու դիմաց գտնվող Շահբենդերյանի դիրքը, սակայն դրա փոխարեն հաջողվեց հրդեհել անգլիական հյուպատոսարանի շենքը, ուր դիրքավորվել էր մի քանի տասնյակ թուրք ոստիկան²³:

Հերոսամարտի երրորդ օրը՝ ապրիլի 9-ին, վանեցիները ոչնչացրին Համուդ-աղայի զորանոցը, որը մեծ վտանգ էր ներկայացնում: Բուլղարացի Գրիգորի առաջարկով որոշվեց պայթեցնել զորանոցը: Զորանոցի ոչնչացման հաջորդ օրը՝ ապրիլի 10-ին, այգեստանցիներին հաջողվեց ետ գրավել Շահբենդերյանի դիրքը: Այդ գործում կարեւոր դեր ունեցավ Սեւոն՝ 19-ամյա Իսկուհի Համբարձումյանը, որը կյանքը վտանգելով՝ հետախուզեց դիրքը եւ մարտիկ-

20 Տե՛ս «Եղեռնի հերոսապատում. 1915 թ. ինքնապաշտպանական հերոսամարտերը», Թեհրան, 1982, էջ 274:

21 Անդ:

22 Տե՛ս անդ. նաեւ՝ **Ե. Բուրանյան**, Իմ անցյալի հուշերից. Վասպուրականի ողբերգությունը, Երեւան, 2013, էջ 63:

23 Տե՛ս «Վան-Վասպուրականի հերոսամարտը», էջ 38:

ներին առաջնորդեց այնտեղ: Քաջարի աղջիկը պարգեւատրվեց զինվորական մարմնի սահմանած «Պատվո խաչ» շքանշանով²⁴:

Ապրիլի 10-ին զինվորական մարմինը հրապարակեց կոչ, որում նշվում էր Զեւդեթի՝ Վանը 24 ժամվա ընթացքում ծնկի բերելու ծրագրի ձախողման մասին եւ ընդգծվում, որ այս կռիվը գոյության կռիվ չէ միայն, այլ կռիվ է ճշմարտության եւ արդարության համար՝ ցույց տալու, որ հայը գիտի մեռնել գենքը ձեռքին:

Մարտերը հետզհետե թեժանում էին, եւ Այգեստանի հայերը նորանոր քաջագործություններ էին կատարում: Ապրիլի 15-ին Տիգրան վարժապետ Այիճյանը, վտանգելով սեփական կյանքը, հրկիզում է Արարուց հրապարակի վրա գտնվող թուրքական ոստիկանությունը:

Ինքնապաշտպանություն կազմակերպվեց նաեւ Քաղաքամեջում, որը կտրված էր Այգեստանից: Հյուսիսից այն պաշտպանված էր Շամիրամի բերդով ու գահավեժ լեռներով, իսկ մյուս երեք կողմերից շրջապատված էր սեպածեւ պարիսպներով: Այստեղ էին գտնվում պետական հիմնարկները եւ հայոց առաջնորդարանը: Քաղաքամեջում կար 3000 հայ բնակչություն: Այստեղ եւս կազմվեց զինվորական մարմին՝ Հիսուսյան վարժարանի տեսուչ Հայկակ Կոստյանի ղեկավարությամբ: Անդամներն էին Լեւոն Գալջյանը, Միհրան Թորանյանը, Դավիթ Սարգսյանը, Միհրդատ Միրզախանյանը, Հարություն Ներկարարյանը, Սարգիս Շահինյանը: Ստեղծվեցին նաեւ մատակարարման, կարմիր խաչի եւ այլ մարմիններ²⁵:

Ինքնապաշտպանության՝ երկու վերստ երկարությամբ ձգվող շրջագիծը բաժանված էր 4 շրջանի եւ բազմաթիվ դիրքերի: Սակայն գենքը քիչ էր՝ 100 հրացան, 210 ատրճանակ, 60 հազար փամփուշտ, ողջ շրջագիծը բոլոր կողմերից գտնվում էր թուրքերի օղակի մեջ²⁶:

1915 թ. ապրիլի 7-ին՝ առավոտյան ժամը 9-ին, թուրքերն այստեղ էլ անցան հարձակման: Հայերը ոչ միայն քաջաբար պաշտպանվեցին, այլեւ հենց առաջին օրը հրդեհեցին փոստ-հեռագրատունը, ոստիկանատունը եւ դատարանը, որոնք թուրքերի համար ամուր դիրքեր էին: Այդ գործողությունների ժամանակ աչքի ընկան 16-ամյա Արամ Կապարուկյանը եւ Աղավնի Վարպետյանը: Երկրորդ օրը՝ ապրիլի 8-ին, հայերը կարողացան ոչնչացնել կառավարական նոր փոստատունը եւ զինարանը: Նրանք նոր դիրքեր խորտակեցին նաեւ հաջորդ չորս օրերին²⁷:

24 Անդ, էջ 39, 40:

25 Տե՛ս Մ. Կարապետյան, Հայաստանը 1912-1920 թթ., էջ 109:

26 Անդ:

27 Տե՛ս «Վան-Վասպուրականի հերոսամարտը», էջ 52:

Վանի հերոսական ինքնապաշտպանության առաջին տասնօրյակն անցավ հաջող: Այդ մասին նշվում էր զինվորական մարմնի՝ ապրիլի 16-ին հրապարակած կոչում:

Վանի ինքնապաշտպանության երկրորդ տասնօրյակում եւս ծավալվեցին ծանր մարտեր: Ապրիլի 19-ին թուրքերի ձեռնարկած կատաղի հարձակումը ոչ մի արդյունք չտվեց, նրանք տվեցին մեծ կորուստներ ու նահանջեցին ելման դիրքերը:

Զենք հայթայթելու համար վանեցիներն ստեղծեցին զինարան, փամփուշտարան ու վառողարան, որտեղ աշխատում էին համապատասխան մասնագետներ՝ Վանի վարժապետանոցի տնօրեն, քիմիկոս պրոֆեսոր Միքայել Մինասյանի ղեկավարությամբ: Նրա օգնականներն էին Վարդան Պապիկյանը եւ Հարություն Կաքավյանը: Այստեղ արագ վերանորոգվում էին վնասված զենքերը, պատրաստվում էր վառող, նույնիսկ ձուլվեց երկու թնդանոթ²⁸:

Կենսական դեր կատարեց 500 արհեստավորից կազմված «Ամրաշենների խումբը», որը անհապաղ հասնում էր ամենավտանգավոր դիրքերը եւ անմիջապես վերականգնում թնդանոթների պատճառած ավերածությունները: Այդ նրանք էին, որ թշնամու դիրքերի տակ բացում էին ստորերկրյա անցքեր, որտեղ դրված ռումբերով քարուքանդ էին արվում թշնամու դիրքերը: «Ամրաշենների խմբի» զինվորներից էին Շավարշ Հովիվյանը, Ազատ Խորենյանը եւ Գրիգոր Պաշիրյանը²⁹:

Անգնահատելի դերակատարում ունեցավ Հովհաննես Բուճիկանյանի ղեկավարած նվագախումբը՝ «Փանֆառը»՝ կազմված վարժապետանոցի մի խումբ աշակերտներից: Նվագախումբը հասնում էր վտանգավոր դիրքերը եւ իր աշխույժ նվագով ոգեւորում էր մարտիկներին. նրա հայտնվելը որքան ոգեւորում էր հայերին, նույնքան եւ նյարդայնացնում ու խուճապի էր մատնում թուրքերին: Նվագախմբի ուղեցույց առաջնորդն էր Մարգար Փախչոյանը: Վանեցիների դիմադրական ուժը ոչ միայն չէր թուլանում, այլեւ աճում էր, քանզի նրանք արդեն ձեռք էին բերել մարտնչելու փորձ. նրանց հույս էր ներշնչում նաեւ ռուսական զորքերի մոտենալը: Իսկ ռուսական զորքը եւ Անդրանիկի գլխավորած հայ կամավորների 1-ին գունդը 1915 թ. ապրիլի 20-ին Դիլմանի ճակատամարտում ջախջախել էին Խալիլ բեյի գլխավորած թուրքական բանակը եւ առաջ էին շարժվում դեպի Վան. ռուսական մեկ այլ զորաբանակ, որի առաջապահն էր Դրոյի գլխավորած հայ կամավորների 2-րդ գունդը, Վանին էր մոտենում Իգդիր-Բերկրի գծով: Ռուսական զորքերի եւ հայ կամավորների մոտենալուց ահաբեկված Զեդեթը ապրիլի 21-ին ձեռնարկեց նոր հարձակում: Ուժեղ ռմբակոծությունից Վանը կորավ հրի ու ծխի մեջ, սակայն վանեցիները՝ մեծ ու փոքր, անձնուրաց կռվի ելան ատելի ոտխի դեմ: Չտեսն-

²⁸ Անդ, էջ 33:

²⁹ Տեն անդ, էջ 34:

ված համարձակությամբ էին աչքի ընկնում պատանի վանեցիները: Նրանք ոչ միայն կապավորի դեր էին կատարում՝ փամփուշտ ու պարեն հասցնելով դիրքերը, այլև մահն արհամարհելով՝ թաց լաթերով հանգցնում էին թուրքական պատրույգավոր ռումբերը, վնասագերծում դրանք եւ վառողը հասցնում փամփուշտ լցնողներին: Այդ խիստ վտանգավոր գործում աչքի ընկան 12-14-ամյա պատանիներ Ասլանը, Բաբկենը, Արտաշեսը, Ոստանիկը, Մարտիրոսը եւ շատ ուրիշներ, որոնց մի մասը գոհվեց՝ չհասցնելով կտրել ռումբի վառվող պատրույգը: Այդ խիզախ պատանիների մեջ էր նաեւ Արամ Թովմասյանը՝ ապագայի շնորհաշատ երգիծաբան Լեռ Կամսարը: Իսկ հայ կաթոլիկների դպրոցի սան Կիրակոս Կիրակոսյանն անցավ թշնամու դիրքերը, սպանեց թուրք երկու զինվորների եւ նրանց գենքերով ետ վերադարձավ՝ արժանանալով «Պատվո խաչի»³⁰:

Մարտերը վերսկսվեցին ապրիլի 24-ին: Ապրիլի 28-ին Զեդեթը ձեռնարկեց, կարելի է ասել, վերջին խոշոր հարձակումը, եւ այդ օրը տեղի ունեցան ամենակատաղի մարտերը, սակայն վանեցիները ոչ մի թիզ հող չգիշեցին: Ապրիլի 30-ին հայերը գրավեցին Խաչփողանի կարենոր կետերը: Թուրքերը շարունակեցին կռիվը մինչեւ մայիսի 3-ը՝ գլխավորապես ռմբակոծելով քաղաքը: Սակայն մոտեցող ռուսական բանակի, հայ կամավորների ու Վանի հայության հուժկու հարվածների ներքո թշնամին խուճապահար փախուստի դիմեց:

Մայիսի 3-ին հայ մարտիկները լիովին ազատագրեցին քաղաքը, հրդեհեցին թուրքական բռնապետության ամրոց Հաջի-Բեքիրի գորանոցը, ապա Վանի բերդի վրա բարձրացրին հայոց դրոշը: Այգեստանցիները եւ Քաղաքամեջի պաշտպանները, բոլոր ցավերն ու տառապանքները մոռացած, ցնծությամբ դիմավորեցին միմյանց:

Մայիսի 5-ին Վան մտան հայ կամավորների երկու խմբերը՝ Ներքին Թիմարից Դրոն եւ Համազասպը, Վերին Թիմարից (Արճակի վրայով)՝ Բեռին ու Վարդանը (ըստ Հ. Կոստյանի՝ հայ կամավորներն ու ռուսական բանակը Վան են մտել մայիսի 7-ին³¹, իսկ ավելի շուտ, ըստ Հ. Գորգյանի, Վան էր մտել Դրոյի գորախմբի առաջապահ ջոկատը՝ դաշնակցական Խեչոյի եւ Դավի Ղազարի գլխավորությամբ): Ապա մայիսի 6-ին Վան մտավ բուն ռուսական բանակը՝ գեներալ Նիկոլաեի հրամանատարությամբ:

Այդպես վերջացավ Վանի 30-օրյա հերոսամարտը, որի ընթացքում հայերը տվեցին 200 զոհ եւ վիրավոր: Այն հայոց ազատամարտի փայլուն դրվագներից է: Վանի արհեստավորությունը երեւան բերեց միջնադարյան համբարական քաղաքապաշտպանության կազմակերպչական հատկանիշներ, գերազանց ռազմունակություն ու կարգապահություն: Նրա շարքերից դուրս եկան

30 Անդ, էջ 40, 41:

31 Տե՛ս Հ. Կոստյան, Վան-Քաղաքամեջի ապրիլյան կռիվները, Երեւան, 1992, էջ 130:

ռազմավարական բնատուր ընդունակությունների տեր այնպիսի ռազմիկներ, ինչպիսիք էին Այգեստանի պաշտպանական շրջաններից՝ Դարդանելի, Շանթաղի, Հայնկոյսների, Խաչվողանի եւ Արարքի շրջանապետներ Նշան Նալբանդյանը, Ռաֆայել Տեր-Խաչատրյանը, Հովհաննես Մանուկյանը, Փանոս Ժամհարյանը, Ալես Պարսամյանը եւ ուրիշներ: Նրանց հրամանատարության ներքո ընդամենը 1054 հրացանով ու մաուզերով զինված նույնքան մարտիկներ անվեհերաբար հետ էին մղում 10.000-ից ավելի՝ տասնյակ թնդանոթներով եւ անսպառ ռազմամթերքով սպառազեն թուրքական կանոնավոր զորքերի ու նրանց միացած մոլեռանդ ամբոխի կատաղի գրոհները:

Իսկ թե որքան խելամտորեն եւ ռազմագիտական հմտությամբ էր կազմակերպված ինքնապաշտպանությունը, երեսում է այն փաստից, որ ցարական բանակի շտաբի զինվորականությունը, մանրամասնորեն ուսումնասիրելով պաշտպանական համակարգը, կազմեց ընդարձակ մի քարտեզ՝ ներկայացնելով այն գլխավոր հրամանատարությանը՝ որպես ռազմագիտական ճանաչված սկզբունքներով չնախատեսված մի երեսույթ: Գեներալ Նազարբեկովը, լսելով վանեցիների գոյամարտի մանրամասները, խոնավացած աչքերով ասել է. «Տեսնելով ձեզ, ձեր երկիրը եւ մեր ժողովրդին՝ ես հպարտ եմ, որ հայ եմ»³²: Մայիսի 6 (19)-ին՝ հայ կամավորական գնդերի ու ռուսական բանակի մուտքից հետո, Վանի եւ ազատագրված շրջանների ժամանակավոր նահանգապետ է նշանակվում Արամ Մանուկյանը: Նրա գլխավորությամբ Վանում ստեղծված հայկական իշխանությունը մեր մղած ազատագրական պայքարի առաջին քաղաքական ձեռքբերումն էր, որը, ցավոք, կարճ կյանք ունեցավ՝ մինչեւ հուլիսի 2-ը, երբ ռուսական զորքի նահանջի պատճառով Վանի հայկական իշխանությունը դադարում է գործելուց:

РЕЗЮМЕ

В статье представлена героическая борьба, которую вели армяне Ван-Васпуракана против турецких погромщиков в апреле-мае 1915 г. - ровно 100 лет тому назад. Используя мемуары непосредственных участников и руководителей боёв самообороны, а также сборники документов, содержащие свидетельства очевидцев, многие архивные материалы и другие достоверные исторические документы, удалось показать крупнейшее злодеяние, совершенное турецкими злодеями в отношении армянского народа, героические бои самообороны, которые вели армяне Васпуракана в дни первого геноцида 20-го века и которые подтвердили, что даже в самых трудных условиях наш народ может

³² Տե՛ս «Վան-Վասպուրականի հերոսամարտը», էջ 5:

противостоять насилию, ценой крови защищать свою свободу, с трудом продолжая жить и творить. Обосновывается тот факт, что своими масштабами и решающими последствиями героическая борьба Васпуракана имела ключевое значение в исторической судьбе армянского народа. Путем анализа многих фактов, в статье показано, как в эти роковые дни были люди, которые поняли силу единства и героические качества народа, смогли организовать героическую борьбу вооруженных масс, доведя её до победного конца. Выявляются организаторские качества, отличная боеспособность и дисциплина прославленных ремесленников Вана.

В различных частях Васпуракана, в том числе и Шатахе, Песандаште, Ване, история героического сопротивления армян богата героическими эпизодами неравной борьбы, которые описаны как яркие проявления вечной славы и бессмертия. Флаг свободы, развевающийся над древней крепостью Вана, символизировал рождение нового армянского княжества - как первое политическое достижение освободительной борьбы армянского народа.

Эта ситуация была прервана приказом царского командования о бессмысленном заговорническом отступлении и принудительном переселении, в результате которого более 200 тысяч васпураканцев были вынуждены покинуть родные очаги и с огромными потерями укрыться в Восточной Армении. Почти той же участи удостоились восстановленное правительство и население Васпуракана, освобожденного русским войском в 1917 году. Новая власть Васпуракана просуществовала до весны 1918г. - до отступления русских войск с кавказского фронта и интервенции турецких войск в Закавказье после Брестского мира. Многочисленные факты свидетельствуют о том, как получившая боевое крещение в окопах самообороны Вана-Васпуракана вооруженная молодежь Васпуракана сказала свое решающее слово в дни майских героических битв 1918 года. Потеряв родину, армяне Васпуракана продолжили свою борьбу, которая увенчалась свободой и восстановлением государственности в лице первой армянской республики, которая берет свое начало в Ване и после великой борьбы утвердилась в Ереване. Многочисленные массы армян Васпуракана с большой преданностью занялись восстановлением армянского государства, переустройством Советской Армении, дав видных партийных и государственных деятелей, которые стали активными участниками общественного, культурного и экономического развития. Потомки армян Васпуракана, продолжая их героические дела, также внесли свой вклад в дело освобождения Арцаха, восстановления независимости и становления государственности третьей республики Армении и Арцаха.

SUMMARY

The article presents the heroic struggles that had waged the Armenians of Van-Vaspurakan against the Turkish vandals in 1915 April-May exactly 100 years ago. Using memories of participants and leaders of these self-defense struggles, several archive materials and other true historical documents had been showed the heroic self-defence struggles of the Armenian of Vaspurakan in the days of Armenian massacres came to reassert that even in each impossible condition our nation can survive against violence to defend his freedom and continue to live abs create. It's obvious that the heroic struggles of Vaspurakan had great role in the historical life of the Armenians. The flag flying in the old castle of Van symbolized the born of Armenian statehood which is the first political achievement of Armenian liberation war. The situation was interapted as a result of Russian soldiers. The new government of Vaspurakan continued his activity since Spring of 1918. Losing his homeland the people of Vaspurakan continued the struggle in which result they established the Armenian statehood. The people of Vaspurakan had great role in Soviet Armenia also they took part in Artsakh war and for the fulfillment of The Third Republic of Armenia and Artsakh Republic statehood.